

Η Υπεράσπιση του Λειτουργικού Πανεπιστημίου της Ιφιγένειας Καμτσίδου*

Το λειτουργικό πρότυπο του πανεπιστημίου, το οποίο είναι προσανατολισμένο ως εκπαιδευτική δομή στην εξυπηρέτηση των αναγκών της κοινωνίας και της οικονομίας, υπήρξε ιστορικά συνθήκη θέσμισης του δημοκρατικού πανεπιστημίου. Ωστόσο, σήμερα φαίνεται πως η κριτική πρόσληψη των επιστημών και των κοινωνικών σχέσεων δεν εξυπηρετεί το μοντέλο πολιτικής θέσμισης που αναπτύσσεται σε παγκόσμιο επίπεδο.

Η εισήγηση είναι επιβλητική ως επιστημονική εργασία και ως πολιτική παρέμβαση. Για την δεύτερη πτυχή της ευχαριστώ τον καθηγητή Λευτέρη Παπαγιαννάκη, ας μου επιτραπούν όμως δυο λόγια για την πρώτη.

Η εισήγηση προτείνει ένα ολοκληρωμένο σχέδιο για τη μεταρρύθμιση της ανώτατης εκπαίδευσης, προκειμένου αυτή να ανταποκριθεί στις ανάγκες της «Κοινωνίας της Γνώσης», να συγκλίνει με τα ευρωπαϊκά και διεθνή πρότυπα και, υπερβαίνοντας τους εγχώριους παράγοντες υστέρησης, να αναπτύσσεται σε ιδρύματα οργανωμένα σύμφωνα με μια σύγχρονη εκδοχή του λειτουργικού προτύπου οργάνωσης του πανεπιστημίου. Δεδομένου ότι ιστορικά το λειτουργικό πρότυπο του πανεπιστημίου¹ υπήρξε συνθήκη θέσμισης του δημοκρατικού πανεπιστημίου, το σχολιαζόμενο σχέδιο μεταρρύθμισης της

* Επίκουρη καθηγήτρια
συνταγματικού δικαίου στο
Τμήμα Νομικής του ΑΠΘ

Το λειτουργικό -
δημοκρατικό
πανεπιστήμιο
αναπτύχθηκε
εξυπηρετώντας
τις ανάγκες ενός
συγκεκριμένου
συστήματος
σχέσεων παραγωγής
των φιλελεύθερων
και δημοκρατικών
πολιτευμάτων
που μέχρι πρόσφατα
αποτελούσαν
το θεσμικό πλαίσιο
των κοινωνικο-
οικονομικών δομών

ανώτατης εκπαίδευσης προβάλλει όχι απλώς ως μια παρέμβαση αναγκαία για τη διατήρηση του επιστημονικού και κοινωνικού ρόλου των ΑΕΙ, αλλά και ως πολιτικό καθήκον.

Ωστόσο, η παρέμβαση σε νομοθετικό επίπεδο δεν μπορεί να είναι οργανωτικά λυσιτελής και από δημοκρατική σκοπιά επωφελής αν αγνοηθεί ή έστω παραγνωρισθεί η βασική αντίφαση που συνοδεύει το νεωτερικό πανεπιστήμιο, διαμορφώνει τα χαρακτηριστικά του και αποτελεί σήμερα το παραγωγικό αίτιο της κρίσης του. Το λειτουργικό - δημοκρατικό πανεπιστήμιο αναπτύχθηκε εξυπηρετώντας τις ανάγκες ενός συγκεκριμένου συστήματος σχέσεων παραγωγής, καθώς και σημαντικές ανάγκες των φιλελεύθερων και δημοκρατικών πολιτευμάτων που μέχρι πρόσφατα αποτελούσαν το θεσμικό πλαίσιο των κοινωνικοοικονομικών δομών. Δύο ήταν οι βασικοί πυλώνες ανάπτυξης του συστήματος αυτού: η διεθνής επικράτηση ομοιόμορφων οικονομικών και νομικών μορφών για την πραγμάτωση των συναλλαγών [όπως η σύμβαση, η κυριότητα, σήμερα χρηματοδοτική μίσθωση (leasing)] και η λειτουργία των πολιτικών συστημάτων με βάση ορισμένους κανόνες που διεκδικούσαν οικουμενικότητα και που προσέδιδαν στα κράτη τη μορφή κράτους δικαίου, που σταδιακά εξελίχθηκε σε δημοκρατικό και κατόπιν σε κοινωνικό.

Η σημασία του πανεπιστημίου υπήρξε κρίσιμη, χωρίς υπερβολή θεσμίζουσα και στα δυο παραπάνω επίπεδα, χωρίς πάντως οι κατευθύνσεις που η ακαδημαϊκή δραστηριότητα ακολουθούσε σε καθένα από αυτά να ταυτίζονται. Αντίθετα, οι κατευθύνσεις αυτές συχνά υπήρξαν αντίρροπες (με ένα απλουστευτικό παράδειγμα: η πολιτική οικονομία που διδάσκεται σε κάποιο Τμήμα μπορεί είτε να απαντά σε κρίσιμα ζητήματα διαχείρισης του κρατούντος συστήματος είτε να οργανώνει την άσκηση κριτικής σε αυτό, να συμβάλλει στην αναζήτηση μιας πιο δημοκρατικής και δίκαιας κοινωνικής δομής), στις δε συνθήκες της παγκοσμιοποίησης η αντίθεση αυτή

οξύνεται δραματικά. Εντελώς ενδεικτικά: η πρόοδος στη βιοτεχνολογία επιτρέπει την εξέλιξη των μεθόδων των θετικών επιστημών και της ιατρικής, με αποτέλεσμα να εξυπηρετούνται οι στόχοι σημαντικών οικονομικών μονάδων (φαρμακευτικές εταιρίες κτλ.), αλλά παράλληλα να εμβαθύνεται ο προβληματισμός των νομικών σχετικά με την αξιοπρέπεια του ανθρώπου, την προστασία της προσωπικότητας και άλλες θεμελιώδεις αρχές. Στο παραπάνω πλαίσιο, η πολιτική φιλοσοφία, η νομική επιστήμη και γενικότερα σπουδαίοι τομείς των ανθρωπιστικών σπουδών φαίνεται να είναι άχρηστοι -πολύ συχνά επιζήμιοι- στις κοινωνίες της απελευθερωμένης αγοράς, εκεί όπου η εξυπηρέτηση της καθημιάς επιθυμίας, η κατανάλωση αγαθών και συναισθημάτων έχουν υποκαταστήσει την αναζήτηση συλλογικών αξιών, ικανών να διαμορφώσουν μια σύγχρονη δημόσια αρετή.

Με δυο λόγια, ενώ στην πρώιμη και στην ώριμη φάση ανάπτυξης του καπιταλισμού, η γνώση αναγνωριζόταν και -σε αρκετές περιπτώσεις- μπορούσε να αποτελέσει ταυτόχρονα παράγοντα οικονομικής ανάπτυξης και μέσο διαχείρισης μιας πολιτικής εξουσίας με δημοκρατικά χαρακτηριστικά,² στην ύστερη

Οι τομείς των ανθρωπιστικών σπουδών φαίνεται να είναι άχρηστοι - συχνά επιζήμιοι στις κοινωνίες της απελευθερωμένης αγοράς, εκεί όπου η εξυπηρέτηση της καθεμιάς επιθυμίας, η κατανάλωση αγαθών και συναισθημάτων έχουν υποκαταστήσει την αναζήτηση συλλογικών αξιών

φάση που διανύουμε σήμερα, η εύθραυστη ισορροπία της προγενέστερης περιόδου έχει κλονιστεί: η γνώση διατηρεί μια σημασία, πάντως εξαιρετικά διαφοροποιημένη, στο οικονομικό επίπεδο,³ εμφανίζεται όμως περιττή και συχνά ανεπιθύμητη στο επίπεδο της πολιτικής και φαντασιακής θέσμησης των κοινωνιών. Πραγματικά, ο σύγχρονος ανθρωπολογικός τύπος που προβάλλεται ως υποκείμενο «ελεύθερο», απαλλαγμένο από τον καταναγκασμό των κανόνων (ο καταναλωτής-σέρφερ), συγκροτείται μέσα από την επαφή του με την διαρκή ροή των πληροφοριών (ΜΜΕ, διαδίκτυο) και όχι με την ένταξη του σε μια δομή με επιστημονικούς στόχους, συνεπώς με μεθοδολογική αυστηρότητα και με σκοπό την κριτική πρόσληψη του αντικειμένου της. Ταυτόχρονα, η πολιτική εξουσία τείνει να αποκεντρωθεί, δε δομείται πλέον αποκλειστικά μέσω ενός δημοκρατικού συστήματος διακυβέρνησης. Το τελευταίο αντικαθίσταται σταδιακά από τις σύγχρονες μεθόδους κυβερνησιμότητας (governance/gouvernance), δηλαδή από χαλαρές δομές, στο εσωτερικό των οποίων οι τεχνοκράτες που διαχειρίζονται την εξουσία διαβουλεύονται απλώς με τα οργανωμένα συμφέροντα (lobbies, ΜΚΟ)⁴ για να εξασφαλίσουν την νομιμοποίηση των αποφάσεων τους. Οι πολίτες αντικαθίστανται από τους ενδιαφερόμενους καταναλωτές, ενώ η αναζήτηση γενικότερων ή γενικεύσιμων συμφερόντων για τη διαμόρφωση και τη θεμελίωση των πολιτικών αποφάσεων εγκαταλείπεται.

Κάποιοι τομείς, λοιπόν, της γνώσης και κυρίως η κριτική πρόσληψη των επιστημών και των κοινωνικών σχέσεων δεν εξυπηρετούν το μοντέλο πολιτικής θέσμησης που αναπτύσσεται. Τούτο έχει ως αποτέλεσμα το σύγχρονο πανεπιστήμιο να θεωρείται λειτουργικό εφόσον ικανοποιεί τις ανάγκες που δημιουργούν οι προαναφερόμενες εξελίξεις. Όπως επισημαίνεται και στην εισήγηση κανένα πανεπιστήμιο δεν διαθέτει μακροβιότητα αν τα πτυχία του δεν έχουν αντίκρισμα στην αγορά, η δε εμμονή στο

κατά βάση αξιοκρατικό σύστημα οργάνωσης του δημόσιου πανεπιστημίου οδηγεί σε διαρροή φοιτητών προς ιδιωτικά ιδρύματα (της Ελλάδας ή του εξωτερικού) που αναγνωρίζονται από την αγορά ως φορείς ανώτατης εκπαίδευσης.

Με άλλα λόγια, σήμερα λειτουργικό είναι το πανεπιστήμιο που παράγει επιστήμονες επανακαταρτίσιμους, ικανούς να διατηρούν και να αναπαράγουν το κεφάλαιο που επενδύθηκε για την εκπαίδευσή τους· ορισμένοι από αυτούς θα επανδρώσουν ως τεχνοκράτες και τα διάφορα, διάχυτα και σε μεγάλο βαθμό ανέλεγκτα δίκτυα εξουσίας. Έτσι, η παραγωγή και μετάδοση κριτικής γνώσης αποτελεί μια περιττή, δαπανηρή και χρονοβόρα εκπαιδευτική διαδικασία, μια κάκιστη επένδυση. Η ισορροπία που είχε εγκατασταθεί στην περίοδο του κοινωνικού κράτους δικαίου ανατρέπεται και το δημοκρατικό πανεπιστήμιο μοιάζει με ένα φάντασμα που έχει ξεπεραστεί από την πρόοδο.

Η σχολιαζόμενη πρόταση μεταρρύθμισης, οποιαδήποτε πρόταση μεταρρύθμισης της ανώτατης εκπαίδευσης είναι καταδικασμένη σε αποτυχία αν αγνοήσει την παραπάνω διάσταση: για άλλη μια φορά στην νεωτερικότητα οι δυο κοινωνικές σηματοδοτήσεις, δηλαδή το σχέδιο για την αναζήτηση της συλλογικής και προσωπικής αυτονομίας, για την ανθρώπινη χειραφέτηση αφενός και το σχέδιο για την παγκόσμια διαχείριση της χρήσιμης οικονομίας και γνώσης αφετέρου, βρίσκονται σε αντιπαράθεση.

Η αντίθεση αυτή είναι οξυμένη και δικαιολογεί το μέγεθος της κρίσης που ζει μεταξύ άλλων και το πανεπιστήμιο. Πάντως, ήδη στα κείμενα του Ιπποκράτη, ως κρίση ορίζεται εκείνη η παροξυστική στιγμή που οδηγεί είτε στο θάνατο του ασθενή είτε, χάρη σε μια σωτήρια αντίδραση του οργανισμού που η ίδια η κρίση προκαλεί, σε διαδικασία ίασης του. Για την αντιμετώπιση της κρίσης, δηλαδή, αναπτύσσονται δύο διαφορετικές στάσεις, δυο προτάσεις, χρειάζονται όπως είπε ο καθηγητής Μαρωνίτης, σύμ-

Η γνώση
διατηρεί μια
σημασία στο
οικονομικό επίπεδο,
εμφανίζεται
όμως περιττή
και συχνά
ανεπιθύμητη
στο επίπεδο
της πολιτικής και
φαντασιακής
θέσμησης
των κοινωνιών

μαχοι και αντίπαλοι. Σε ό,τι αφορά την κρίση του πανεπιστημίου, αυτή τη στιγμή βρισκόμαστε πραγματικά μπροστά σε δύο προτάσεις. Η μια είναι αυτή που φιλοδοξεί να εντάξει την ανώτατη εκπαίδευση στο σύστημα της παγκόσμιας «κυβερνησιμότητας», να την καταστήσει πεδίο παραγωγής της λειτουργικής γνώσης για την αγορά και τους τεχνικούς της εξουσίας. Η δεύτερη αντιμετωπίζει το πανεπιστήμιο ως προνομιακό χώρο παραγωγής της κριτικής γνώσης, ανάπτυξης των διεργασιών, οι οποίες είναι αναγκαίες για τη διεκδίκηση της συλλογικής και προσωπικής αυτονομίας. Ας μην μας τρομάζει η ένταση της αντιπαράθεσης και ας αναρωτηθούμε τι μπορεί να συνιστά ίαση. Σας ευχαριστώ.

Υποσημειώσεις

- 1. Το λειτουργικό πρότυπο του Πανεπιστημίου, σε αντίθεση με το λεγόμενο φιλελεύθερο που διέθετε μια μάλλον αριστοκρατική φυσιολογία (αυθεντία καθηγητή, αυταξία της γνώσης, με αποτέλεσμα η επιστήμη να αναπτύσσεται σε μια μη ιστορική προοπτική) είναι προσανατολισμένο ως εκπαιδευτική δομή στην εξυπηρέτηση των αναγκών της κοινωνίας και της οικονομίας.*
- 2. Καθώς συνέβαλε τόσο σε μια εν πολλοίς ορθολογική διαχείριση της εξουσίας, όσο και στη διαμόρφωση έλλογων και κριτικών πολιτικών υποκειμένων.*
- 3. Αξίζει να σημειωθεί ότι σύμφωνα με την κρατούσα αντίληψη, σε πολλές περιπτώσεις το επιστημονικό κεφάλαιο όχι μόνο δεν παράγει άμεσα υπεραξία, αλλά αντίθετα απαξιώνεται σε ποσοστό που μελέτες ανάγουν στο 7% ετησίως.*
- 4. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού του τρόπου άσκησης της εξουσίας είναι η ΕΕ, η «κοινοτική μέθοδος» της οποίας φαίνεται να αποτελεί έναν ιδεότυπο της κυβερνησιμότητας (governance).*